

JEAN-PAUL SARTRE, 1980

Ignasi ROVIRÓ ALEMANY

És en ocasió del vint-i-cinquè aniversari de la mort de Jean-Paul Sartre, ocorreguda el dimarts 15 d'abril de 1980, que el Consell Directiu de la Societat Catalana de Filosofia ha cregut convenient dedicar la lliçó inaugural¹ de curs al filòsof que, en paraules de Michel Contat i Michel Rybalka –els editors dels catàlegs bibliogràfics més importants–, «és avui l'autor francès (i sense dubte l'autor mundial) més estudiat del segle xx. Es pot estimar que actualment hi ha en el món entre 600 i 700 investigadors i crítics que treballen principalment sobre les obres de Sartre»². Les dades que aporten Contat i Rybalka són de fa uns 13 anys enrere i es pot estimar que avui l'interès pel filòsof de París ha anat en augment, especialment a Amèrica, si donem crèdit a les 311.000 referències filosòfiques que apareixen a Internet³.

Si bé queda clara la conveniència que la Societat Catalana de Filosofia commemori l'efemèride amb aquest i altres actes que al llarg del curs poden anar-se succeint, així com l'estudi continuat que anem fent des del Grup d'Estudis Sartreans, ja no és tant evident que hagi apostat perquè sigui jo l'escollit per impartir la lliçó inaugural. Tanmateix, ho he acceptat molt agraït. D'una banda, perquè és adreçar-me als meus companys i mestres, amics de fa temps. D'altra, perquè és contribuir amb l'única institució que, independent de la Universitat, ajuda el conreu de la filosofia a casa nostra. Contribuir amb les institucions és ajudar a teixir el país.

No voldria començar sense un record emocionat a l'amic i professor Francesc Fortuny, qui ha estat president de la Secció de Medieval des de la seva fundació i que malauradament ens va deixar aquesta primavera. Des d'aquella presidència, des del Consell Directiu de la Societat Catalana de Filosofia i des de l'equip d'investigació de la Universitat de Barcelona, ens estimulava a pensar, més enllà dels llibres, des de la vida mateixa. Per a ell i per a Bartomeu Forteza, l'altre amic que ens va deixar ja fa més temps, i tots dos també conferenciants d'aquesta lliçó inaugural, un record ben emocionat.

Em proposo de fer un relat breu, lleuger, senzill i sense voluntat

1. Lliçó inaugural del curs 2004-2005 pronunciada a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans.

2. Michel CONTAT, Michel RYBALKA, *Sartre. Bibliographie 1980-1992*, Paris: CNRS, 1993, p. 7.

3. Michel Rybalka va confirmar que Sartre era l'autor més estudiat del segle xx en el passat congrés «Sartre après Sartre», celebrat a Roma del 14 al 16 d'abril del present 2005.

d'aprofundiment de les línies generals de la problemàtica personal i filosòfica del filòsof de París pocs mesos abans de morir. Intentaré esbossar, d'una banda, els grans nuclis de tensió personal i vivencial, el que podríem anomenar la «pressió» de la família sartreana. D'altra banda, i lligat amb aquest primer punt, els vull indicar la polèmica, a un nivell d'informació general, ocasionada a partir de les últimes entrevistes publicades, avui encara d'actualitat.

El dijous 20 de març de 1980, Jean-Paul Sartre va ingressar d'urgència a l'hospital Broussais de París, afectat per un edema pulmonar. Aquell va ser un any fatídic per a la cultura i la filosofia europea. El mateix març, encara jove i d'accident moria Roland Barthes i a Suïssa ens deixava Eric Fromm. Pocs mesos després, Jean Piaget moria a Grenoble i perdíem l'Althusser filòsof en un brot de follia. John Lennon queia assassinat a Londres a mans d'un desequilibrat.

El públic francès feia temps que no llegia cap nova producció de Sartre. L'última obra que havia sortit era de 1975: *On a raison de se révolter*, una llarga reflexió política en diàleg amb els seus amics maoistes. El 1974 havia publicat l'últim volum de *Situations* i el 1973 havia acabat l'esplèndida biografia de Flaubert, titulada *L'Idiot de la famille*, l'última gran obra sartreana. Aquell any de 1973 representava una fita importantíssima en la vida de Sartre. Tenia seixanta-set anys i la seva salut era molt precària: la hipertensió li causava problemes greus, patia una trombosi en una vena temporal, una triple hemorràgia en el fons de l'ull esquerre –la visió de l'ull dret l'havia perduda ja en la infància– el deixava completament cec, la fragilitat de les artèries era alarmant, les defenses corporals, molt migrades a causa de l'edat i, sobretot, per culpa dels excessos del tabac, de l'alcohol i de les drogues. En aquesta greu situació física i amb la carrera de literat arruïnada, hi estarà els últims set anys de la seva vida, publicant encara alguns articles i els volums assenyalats. Sartre no esmena d'abús del tabac i de la beguda i restringeix la vida social per la peremptorietat de la seva salut. Amb tot, és extremadament crític amb la política social i econòmica del govern francès, discrepa profundament dels plantejaments dels PCF i dels partits d'ortodòxia marxista: els segueix veient esclerotitzats i sense capacitat per captar els nous temps. S'apropa als moviments antijeràrquics i anarquistes, que avui anomenaríem *antisistema*. Creu que ells seran els autors de la nova política⁴.

4. Sartre diu als maoistes: «Et je suis encore avec vous quand il s'agit de mener la révolution idéologique, c'est-à-dire de donner aux gens une nouvelle conception du monde du travail, du capital, et une nouvelle culture. Sur tous ces points, je suis d'accord avec vous. Et il y en a d'autres –mi-objectifs, mi-subjectifs– c'est que je suis content de vos rapports avec moi. Il va de soi que je n'existe pour vous qu'autant que je vous suis utile. Cela, je l'approuve pleinement. Mais, quand il s'agit de faire une action en commun, il y a de l'amitié, c'est-à-dire un rapport qui dépasse l'action entreprise, un rapport de réciprocité. Et vous prenez grand soin de toujours me demander, avant de me faire participer à une action, si je suis d'accord avec elle, bref, de la discuter avec moi et., le cas échéant, de la transformer sur certains points. Pour ces différentes raisons, je crois saisir en vous, et pas seulement en vous mais dans le mouvement antihiérarchique et libertaire, l'annonce d'une politique nouvelle, et les racines des hommes nouveaux qui la feront». *On a raison de se révolter*, 77.

Els crítics i biògrafs no subratllen suficientment que, en aquesta última etapa de la seva vida, Sartre es valdrà necessàriament del seu entorn més immediat. Haurà de refiar-se del que s'ha conegut popularment com *la família Sartre*. Simone de Beauvoir, Arlette (la seva filla adoptiva) i altres amistats ben properes l'acompanyen a tot arreu, no el deixen pràcticament mai sol, ni de dia ni de nit. Elles tenen cura de la poca salut que li queda i que a Jean-Paul no sembla importar-li gairebé mai. Elles es preocupen de la seva alimentació, dels controls mèdics periòdics i dels quefers quotidians. Sartre no pot llegir ni escriure: la seva ceguesa és total. La pèrdua irreparable de la vista esdevé tràgica en l'autor que s'ha fet seu el manament clàssic d'escriure cada dia com a mínim una línia. Escriu Sartre en *Els mots*: «Estic de tornada, però no he penjat els hàbits: continuo escrivint. Quina altra cosa fer? *Nulla dies sine linea*. És el meu costum i, a més, és el meu ofici. Durant molt de temps vaig prendre la meva ploma per una espasa: actualment conec la nostra impotència. Tan se val: faig i faré llibres; en calen i són útils, malgrat tot»⁵.

La tragèdia sartreana dels últims anys es juga en l'haver de passar del *nulla dies* que l'ha perseguit durant tota la seva vida a la condemna del *omnia dies* per la resta de la seva vida. Com un personatge més del seu teatre, Sartre es trobava condemnat a viure en una situació insuperable. Apagant-se-li la vista, moria tota la lletra. Els herois sartreans, però, sense ultrapassar les situacions, no s'hi conformen, i escriuen el propi guió de la tragèdia. Sartre, com Borges, impedit per l'escriptura, varen convertir el final dels seus dies en una novel·la a l'altura de la seva ploma.

Si Sartre marcà de vivesa el seu pensament tot pensant contra si mateix, no podia entomar el camí final sense viure contra ell mateix. Els metges i el seu cos li demanaven una moderació que no estava disposat a admetre, els ulls li barraven un camí de lletra que no estava disposat a renunciar. La màxima sartreana, tan coneguda i repetida segons la qual l'home no és sinó que es fa, li val, a Sartre, per dibuixar també la seva vellesa. No es tracta de ser vell, sinó de fer-se'n, i la pèrdua total de visió condiona greument el procés que com a escriptor d'ofici està disposat a viure. Als seixanta-set anys s'és massa jove per abandonar una carrera tan fructuosa i brillant de pensador i de literat, que li era, d'altra banda, l'essència de la vida i la presència en el món convuls que visqué. Sartre buscarà aliats per no conformar-se amb la seva discapacitació, haurà de cercar noves «tècniques d'escriptura». D'una banda, seguirà els esdeveniments socials gràcies als diaris que els amics més pròxims li llegiran dia rere dia i, per aquest mateix procediment, s'informarà de l'actualitat literariofilosòfica. Per altra part, reprendrà les seves publicacions a través, fonamentalment, dels diàlegs amb el seu últim secretari –Benny Lévy– i altres amics. Posteriorment, les converses eren transcrites i passades al paper. La correcció de les proves que feia Sartre era a base de la lectura reposada feta per una persona del seu entorn. Sartre pren prestats els ulls dels amics. Però, a costa de què?

5. *Les mots*, 221. (*Els mots*, 169).

Aquell entorn tan eficaç que acompanyà Sartre durant els llargs anys de vigoria es divideix. D'una banda, hi ha el nucli redactor de *Les Temps Modernes*, la revista que portava trenta anys sortint de manera continuada. Per al Sartre vell, la seva revista i el comitè de redacció representaven el passat. Ja quedava lluny aquella aventura del pensament lliure, que va fer-se un lloc entre la intel·lectualitat de tall marxista i la força combativa de la concepció cristiana. *Les Temps Modernes* representava una tercera via. Quedava lluny aquell mes d'octubre de 1945, quan per primera vegada sortia l'esperada revista. *Le Figaro* comentava: «Se l'esperava com la revista del tercer partit, al costat de les dues grans famílies d'acòlits –la marxista i la cristiana– que intenten actuar, deixar el seu senyal en el canvi precipitat dels éssers i de les coses»⁶. La revista cobrí totes les expectatives posades i acabà essent la veu dels no-enquadrats, la nova veu dels homes i dones que, des d'una posició intel·lectualment oberta, reclamaven uns canvis socials progressistes enllà de tot interès partidista. La primera redacció era composta per noms tant significatius com Raymon Aron, Albert Ollivier, Míche Leris, Jean Paulhan, Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir i Jean-Paul Sartre, com a director. Si bé la composició varià, la revista serví per crear el nucli inicial de la família Sartre. En especial, el bloc dels «barons», o també anomenats per la crítica com la «guàrdia sartreana». Eren admiradors de Sartre, exalumnes brillants que es constituïren en cinturó de protecció, en màquina d'edició i de promoció de l'obra sartreana. Seran els homes que empenyeran *Les Temps Modernes*, que divulgaran l'existencialisme amb àgils conferències, que portaran al zenit l'èxit sartreà. Sense Jacques-Lauren Bost, Jean Pouillon, Claude Lanzmann i Jean-Bertrand Pontalis, Sartre hauria estat menys mediàtic, no hauria sigut aquella omnipresència que es personava en els problemes fonamentals de la vida social i política de la França convulsa els anys cinquanta i seixanta i que, paral·lelament, publicava una obra filosòfica i literària de primer ordre. Tots ells, llevat de Pontalis, seguiran irreprotxablement la filosofia sartreana fins al final. Seran els guardes de l'essència existencialista, la guàrdia pretoriana d'aquella veritat que s'anunciava tan viva que portava a negar-se constantment. El barons seran un dels cercles de contacte de Sartre amb el món; seran també un focus de censura de l'activitat sartreana quan aquesta sembla apartar-se de l'ortodòxia marcada pel mestre. Al final dels seus dies, aquella màxima que tant havia repetit Sartre, «pensar contra un mateix», s'aplica contra els barons. Sartre s'adorm als consells de direcció, no segueix els seus raonaments, no atén les seves raons. Sartre està cansat de ser Sartre; Jean-Paul es troba empresonat en el paper de filòsof, de literat i de polític que li escriuen els seus guionistes; Jean-Paul es troba reclòs pels barons en la gàbia daurada de la producció que, a base d'anys, ha anat acumulant i que tant li dóna fama com bona riquesa. Jean-Paul creu que Sartre ha esdevingut una màquina de fer llibres, una gallina d'ous d'or

6. *Le Figaro*, 3 de novembre de 1945.

que alimenta una estructura editorial i un complex fenomen de masses. Però quan es té tant per defensar, quan l'activitat intel·lectual és la base d'un sistema de prebendes, on queda la filosofia? On queda aquella llibertat que fa possible el pensament? On queda aquella negació intel·lectualment honesta? En definitiva, Jean-Paul es troba intel·lectualment ofegat en la seva pròpia xarxa. Els seus amics íntims, és a dir, el nucli redactor de *Les Temps Modernes*, no el deixen ser altra cosa que un clàssic viu.

Sumant-se a aquest primer nucli que el tenallava, hi havia les bones atencions de les amigues més íntimes: Arlette, Simone de Beauvoir (*El Castor*), Wanda, Liliane, Michelle, Helena, entre les més destacades. En aquells últims temps, totes elles repartien els seus esforços per complaure i assistir Sartre en una mena de ritual molt eficaç. Fonamentalment Arlette i Simone, però el paper de la resta de dames era molt importat per al filòsof. Les vacances, per exemple, les repartia des de feia molts anys amb un pla perfectament pensat: dues setmanes amb Wanda, tres amb Arlette, quatre amb Simone. En aquests anys de ceguesa absoluta, visitaren els racons més bonics de la Mediterrània. Les relacions personals amb aquestes senyores, i amb d'altres, les havia mantingut sempre amb un paral·lelisme perfecte, sense que hi hagués cap relació coincident en l'espai. Sartre havia estat molt curós en aquesta qüestió. Però en els anys de ceguesa la mil·limètrica arquitectura de relacions femenines s'enfonsà estrepitosament. Ara, el 1974, les coincidències varen ser forçosament necessàries i, a més, en un pis nou, al boulevard Edgar-Quinet, el primer i únic en què el filòsof visqué completament des de la foscor. Totes elles varen saber succeir-se cronomètricament en la quotidianitat d'un home vell i cec. Cada divendres i cada diumenge a la nit, Arlette i Jean-Paul s'asseien davant la televisió, a veure la sessió de cine club. Arlette li relatava en veu baixa i de forma ràpida les escenes, els moviments i les cares dels actors; Jean-Paul seguia els diàlegs atentament. Amb Simone de Beauvoir escoltaven música junts, ja fos amb el tocadiscs o bé escoltant l'emissora France-Musique, i posteriorment l'analitzaven amb llargues converses. A proposta de Simone, començaren a enregistrar diàlegs en cintes magnetofòniques que discorrien sobre l'activitat que Sartre havia tingut al llarg de la seva vida, o bé sobre opinions i valoracions de temes i persones. El conjunt de les transcripcions d'aquestes converses, més un text brillant de Simone, constituí posteriorment el seu llibre *La cérémonie des adieux*. Només cal recordar un breu fragment per adonar-se de l'estat del filòsof a principis de 1974, quan feia poc que havia entrat en el túnel més fosc de la seva vida. Simone li proposa de valorar la seva trajectòria literària i filosòfica i li pregunta si li interessa de parlar-ne. Sartre respon: «Això, no m'interessa; avui ja res no m'interessa. [...] Intento de trobar coses per dir, però no en trobo»⁷.

L'arquitectura de relacions paral·leles, deia, s'enfonsà, però en quedaren runes. De cop i volta, es trobaren persones que es coneixien d'anomenada, però que eren, en realitat, estranyes. Algunes persistiren

7. *La cérémonie des adieux*, 165.

en aquest saber-se des de la desconeixença. Com ara és el cas de Michelle, que va conèixer Arlette dos anys després de la mort de Sartre. Seria il·lús esperar que la interacció entre l'anomenada *família* fos una bassa d'oli, quan Sartre havia tingut aquell interès tan gran a mantenir la separació. Començaran, doncs, les simpaties i les antipaties, els refusos, les gelosies i els odis declarats. A més d'aquesta complexa vida emocional, desbordada i en caiguda lliure, hi havia l'esforç intel·lectual de Simone de Beauvoir. Com ho havia fet sempre, demanava a Sartre l'opinió dels seus nous projectes, li llegia els treballs a punt de publicar. Al seu torn, Sartre li donava per llegir els seus llibres, que posteriorment discutien. També en aquests anys finals de la seva vida, Simone seguí essent la seva confident intel·lectual. Però exercí, en perfecta correspondència amb el nucli de *Les Temps Modernes*, de guardià de les veritats existencialistes i sartreanes. Al final dels seus dies, Sartre també es trobà encotillat pel context emocional i intel·lectual més íntim, per la seva companya de tota la vida. Hi hagueren retrets importants, ofenses i ruptures que portaren a grans disgustos.

A més d'aquests dos nuclis –el de *Les Temps Modernes* i el de les relacions femenines–, els últims anys va prendre un protagonisme destacat Benny Lévy, un apàtrida de família jueva que havia hagut d'exiliar-se del Caire –la seva ciutat natal– a causa de problemes polítics. La seva situació a França era irregular i, a més a més, s'agreujava per les seves activitats polítiques a favor dels grups d'extrema esquerra. Especialment, s'identificava amb els grupúsculs de tall maoista. Per dissimular la seva identitat, signava els seus articles amb el nom de Pierre Víctor i molt sovint es disfressava amb una barba d'actor teatral per tal de no ser reconegut fàcilment per la policia. La seva situació cada vegada era més difícil i els amics varen proposar a Sartre una solució de compromís davant la imminent expulsió del país: si se'l contractava com a secretari personal, és a dir, si se li donava un sou i, per tant un contracte, les autoritats ja no podien tenir la precarietat laboral com a excusa per a l'expulsió i alhora passava a ser un protegit d'un dels intel·lectuals més importants d'Europa. La tardor de 1973, set anys abans de la seva mort, Sartre va acceptar Benny Lévy com a secretari personal. Amb aquest fet, obtenia de cop tres coses que li interessaven en gran manera: en primer lloc, es significava políticament amb una postura pròpia, desmarcant-se de tot grup polític oficial, com ja havia fet tantes altres vegades, atès que, amb el pas dels anys, s'anava radicalitzant –un exemple el trobem en l'acceptació de la direcció del diari maoista *La Cause du Peuple* el 1970; d'altra banda, obtenia també els serveis d'un jove brillant que l'ajudava amb el *Flaubert*, tot posant ordre a una biografia intel·lectual que a cada pas li era més difícil d'acabar; per últim, no s'ha de menystenir el valor que Sartre donava al favor personal per resoldre una situació vital d'urgència. La cooperació entre Lévy i Sartre va començar amb bon peu i va ser fructuosa. En l'entrevista que se li va fer en el volum X de *Situations*, comentava que, de totes les persones que havia conegut, el

seu secretari era l'únic que l'havia satisfet plenament en la perfecta combinació entre l'acció militant i l'acció intel·lectual. Amb Lévy, Sartre recuperà algunes lectures perdudes, pendents a causa de les seves diverses malalties. El secretari les hi llegia i, posteriorment, les discutien plegats, sense concessions. Lévy discutia idees, sense el respecte que fossin pronunciades per Sartre. Eren dos filòsofs treballant dialècticament el món de les idees, amb contundència i enfrontament intel·lectual, si calia. Primer, començaren a treballar sobre *Flaubert*; després sobre la Revolució Francesa; més tard, sobre heretgies religioses i la gnosi, finalment, sobre ontologia. Sartre confessarà al seu amic i editor Robert Gallimard que li agradava treballar amb Pierre Víctor, que el divertien les discussions que tenien. Benny Lévy estimulava intel·lectualment el Sartre vell. De fet, era l'únic element del seu entorn que li despertava la passió filosòfica. Lévy tenia vint-i-vuit anys i una força intel·lectual considerable. Sartre, seixanta-nou i es trobava vell i cansat. La relació entre els dos filòsofs es va fer intensa; per primera vegada i en públic, algú gosava tutejar Sartre, sense que això disgustés al filòsof. Per la seva banda, Sartre l'acompanyava a les reunions polítiques amb amics, anava a alguns sopars que feien amb la joventut que s'aplegava al costat de Benny Lévy. Una descripció clarament interessada d'aquesta situació, la trobem en Simone de Beauvoir: «En aquells moments, Sartre desitjava de mantenir-se al dia, de sobreviure, d'anar més lluny que mai en el terreny de la revolució, en el camp de la subversió. I com que notava que ja no hi tenia cap possibilitat, havia de posar la confiança en algú. Ja no hi veia, ja no notava que tingués un futur personal, ni filosòfic ni polític. Va fer llavors una nova aposta pels seus somnis de futur: els delegà en Víctor, l'intel·lectual militant que ell ja no podia ser; al seu costat va trobar una atmosfera de camaraderia que el complaïa de manera especial; encara que el desenvolupament dels esdeveniments posteriors va mostrar que, en posar la confiança en Víctor, s'havia equivocat rotundament⁸».

Simone de Beauvoir tenia raó de queixar-se, especialment perquè l'entrada del nou secretari i la confiança que Sartre hi diposita trastocaren tota l'arquitectura de relacions anteriors. Ja no sovintegen les converses intel·lectuals amb *El Castor*, ara ja l'avorrien els intercanvis polítics i filosòfics amb els seus companys de *Les Temps Modernes*. Sartre digué que havia entrat en una altra fase de producció, donada la seva limitació física, i aquesta era el treball d'escriptura conjunt. En diàleg escriviren *On a raison de se révolter*. Però ningú de l'entorn Sartre cregué en aquesta nova forma de treballar. Ells, que havien conegut el Sartre potent dels anys daurats de l'existencialisme i que ara notaven els signes evidents de decrepitud, es malfiaven que les possibilitats intel·lectuals del seu mestre i amic poguessin contenir l'allau brillant del jove secretari, maoista i jueu. No els feia por el radicalisme, sinó la conversió. El temor fonamental era que el doll d'informació i l'excel·lent defensa que feia dels temes Lévy

8. Annie COHEN SOLAL, *Sartre (1905-1980)*, p. 636.

arrossegessin el Sartre decrèpit cap a postures antisartreanes. Els últims set anys de la seva vida, Sartre va ser un veritable infern per als seus íntims.

El 1980, el fatídic ingrés a l'hospital l'atrapava havent corregit un altre volum dialogat que ha quedat inèdit i que havia de titular-se *Pouvoir et Liberté*, escrit completament en la foscor de la ceguesa i amb l'ajuda de Benny Lévy. Els últims temps havia parlat sovint del llibre. Deia que *Pouvoir et Liberté* representava la política i la moral que hagués volgut escriure al final de la seva vida. Les llargues converses entre Sartre i el seu secretari eren enregistrades en cintes magnetofòniques. Lévy feia preguntes incisives i Sartre contestava còmodament les interpellacions del seu jove i radical secretari. Posteriorment, les cintes eren lliurades a Rosine, una amiga de Lévy que en feia la transcripció. D'aquesta manera, s'ompliren 800 pàgines de textos dialogats, que encara no han sortit a la llum pública i que potser s'han perdut definitivament. Arlette s'encarregà de llegir-li el munt de pàgines durant l'últim estiu, mentre Sartre li indicava els retocs, els talls i les observacions que calia fer. El text, però, no el donà per acabat, no li donà el vistiplau definitiu. Segons comunicà posteriorment Lévy, el llibre havia de publicar-se a finals de 1980, precedit d'unes entrevistes que presentarien els grans temes.

Poques setmanes abans de l'ingrés hospitalari de Sartre, Benny Lévy va donar a Jean Daniel, l'editor de *Le Nouvel Observateur*, el cos complet de les entrevistes que s'havien de publicar en tres lliuraments setmanals diferents, sota el títol *L'Espoir maintenant*. La primera el 10 de març, la segona el 17 i la tercera el 24 de maig. Aquesta última ja va aparèixer quan feia una setmana que Sartre estava ingressat d'urgència i li quedaven tres setmanes de vida. Jean Daniel va dubtar de la conveniència de la publicació. "Era desconcertant, hi havia un gir en el seu pensament", va declarar posteriorment⁹. Les pressions perquè no publicués les entrevistes no es van fer esperar. Simone de Beauvoir va utilitzar Lanzmann, i l'equip de redacció de *Les Temps Modernes* va fer sentir la seva enèrgica pressió a través de Bost i de Pouillon. Davant el desconcert, Jean Daniel es va posar en contacte telefònic amb Sartre per tal de valorar la conveniència de la publicació: «Sé que els meus amics el pressionen –li va dir Sartre–. S'equivoquen, a ells se'ls escapa la trajectòria del meu pensament, inclosa *El Castor*. Li agrairia, però, que publicués el text en la seva integritat. Si vostè no ho vol fer, trobaré un altre editor. Però m'agradaria que ho fes vostè»¹⁰.

Poques hores més tard, Sartre s'entrevistà amb Simone de Beauvoir. Li deixà llegir el text complet de les entrevistes entre ell i Benny Lévy. El resultat va ser l'enfrontament obert, com mai abans s'havia donat. Simone i Sartre havien tingut al llarg dels anys una relació pacífica, de respecte mutu. Però en aquesta ocasió Simone va ofendre's profundament i,

9. Id., p. 652.

10. Id.

després de mostrar la seva consternació pel contingut, retirà, enutjada, la paraula al filòsof.

Tot parlant d'aquells moments, Simone reflexionarà uns quants anys més tard: «Sartre va entossudir-se perquè estàvem en contra seva; per feblesa redoblà la seva tossuderia. Ja no era ell mateix i per això la influència de Víctor es feia sentir més. Sartre no s'adonà que en aquestes entrevistes Víctor el portà a renegar d'ell mateix. Havent perdut l'obertura mental necessària per jutjar, va endurir-se. Sartre no donava el futur de Sartre a ningú, però ara ja no tenia ulls, ara ja no tenia futur. Se sabia condemnat a la mort»¹¹.

Les reaccions a aquestes entrevistes marcaran les setmanes anteriors a la mort del filòsof i seran el tema més recurrent dels mesos següents. Els anys posteriors a la seva mort són plens de declaracions i contradecaracions, d'articles i llibres valorant la significació de les entrevistes i declaracions. La primera a parlar va ser Simone de Beauvoir, qui divuit mesos més tard va publicar *La Cérémonie des adieux*. Un llibre controvertit per un sector i aplaudit pels seus admiradors. En forma de memòries, explicava els deu últims anys de la vida de Sartre i s'acompanyava d'un gruix prou significatiu d'entrevistes entre ella i el filòsof. En aquestes entrevistes, paral·leles a *L'Espoir maintenant*, es veu el Sartre clàssic, reflexionant sobre els temes que li són propis i amb la seva forma habitual. La reacció, però, a aquest llibre no es va fer esperar. Arlette, la filla adoptiva de Sartre, va obrir foc en unes declaracions intempestives contra Simone a *Libération*. A partir d'aleshores, l'enfrontament al si de la família Sartre es lliurava als *media*. Tot això barrejat amb la interpretació filosòfica dels diàlegs amb Benny Lévy a *L'Espoir maintenant*.

En síntesi, podem agrupar els crítics en dues grans interpretacions del significat d'aquest diàleg entre el filòsof de París i el seu secretari jueu.

D'una banda, podríem resumir la primera dient que Benny Lévy hauria arrossegat Sartre a posicions no sartreanes, o fins i tot antisartreanes. El secretari hauria portat un Sartre ja vell, una mica caduc i amb el caràcter endurit per les tensions en el seu cercle íntim, a replantejar-se alguns temes sobre l'home i la societat. La sagacitat i la intel·ligència de Benny Lévy hauria pogut amb la debilitat física i anímica del vell Sartre per fer-li dir allò que abans havia negat. Una posició així va ser sostinguda, entre altres, per Simone de Beauvoir.

La segona interpretació, contrària a aquesta primera i filosòficament més interessant, vindria a dir que Sartre publicà les entrevistes amb ple coneixement de causa i com a fruit de la seva profunda renovació filosòfica iniciada a començament dels anys 70. Segons aquesta manera d'entendre, Sartre hauria repensat la seva ontologia, la seva moral i, fins i tot, la seva política. S'hauria obert a plantejaments pròxims als del judaisme, influenciat, evidentment per Benny Lévy. Aquí es tractaria de veure si hi ha un apropament a Lévinas o bé una conversió, o bé el que els

11. Id., p.653.

epistemòlegs de la seva generació van qualificar de ruptura epistemològica, donant lloc, així, a un tercer Sartre. Ja no seria el primer Sartre, existencialista; ni el segon, marxista. Apareixeria, en els últims anys de la seva vida, un Sartre moralista i comunitari. Aquesta interpretació, amb els seus propis matisos i una acurada i prudent lectura, ha estat efectuada des de casa nostra pel pare Josep M. Coll¹². Des de França, carregat amb el bon fer literari i amb la reconeguda perspicàcia filosòfica, s'hi ha significat Bernard-Henri Lévy¹³. D'altra banda, el mateix Benny Lévy portarà aquesta lectura fins al punt de mostrar un Sartre convertit als temes de la transcendència creient¹⁴.

Aquestes dues lectures dels últims anys de Sartre, i en concret del valor de les entrevistes publicades pel *Nouvel Observateur*, per bé que antagòniques en contingut i en intenció, tenen en comú el fet d'acceptar una ruptura en el pensament de Sartre. Significaria, en més o menys contundència, derruir el saber que, a base de temps i esforços, el filòsof hauria anat precipitant tant en *L'être et le néant* com en la *Critique de la Raison Dialectique* i la resta d'obra.

Ara bé, també podria pensar-se que no existeix, en realitat, cap ruptura en les tesis defensades en aquestes polèmiques entrevistes, i veure tota l'obra sartreana com un continu esforç per fundar la filosofia tant en l'individu com en la llibertat, sempre, però, des dels postulats d'un ateisme radical. Aquí no es pensaria un tercer ni un segon Sartre, sinó que s'intentaria trobar en *L'être et le néant* (com a obra clau que recull les aportacions de les obres anteriors i desplega les idees força de la filosofia sartreana) l'embrió de la lectura marxista posterior i, seguint evolucionant, els plantejaments observats en les entrevistes amb Benny Lévy. No hi hauria ruptura, sinó evolució i aprofundiment d'unes intuïcions inicials. Una lectura en aquest sentit és l'apuntada per Bill Martin¹⁵, que defensa que podria englobar-se tot l'esforç sartreà com un materialisme de la transcendència, o si es vol posar una etiqueta més política, com un marxisme de l'alteritat. La lectura de Bill Martin pressuposa un Sartre marxista gens ortodox, que en aquestes entrevistes no s'hauria obert a noves realitats, sinó que hauria seguit desplegant les seves intuïcions, pressionat, això sí, per l'ímpetu jueu de Benny Lévy. El to messiànic no seria del concepte, sinó del llenguatge utilitzat i del context.

12. *Filosofía de la relación interpersonal*, Barcelona: PPU, 1990, 2 vol.

13. Cf. *Le siècle de Sartre*, Paris: Grasset, 2000, p. 629-663. «... personne ne dit, ni peut-être ne voit, mais qui, avec le recul, saute aux yeux, c'est que ces quatre concepts, ces quatre gestes théoriques par lesquels le vieux Sartre mettait bas son ancien système et commençait d'en reconstruire un autre, ces pierres d'angle qu'il disposait autour de lui comme pour leur faire soutenir son nouvel édifice de pensée, portaient tous la signature d'un autre philosophe, à peu près contemporain, quoique peu connu du grand public, discret, presque secret et dont je n'ai jusqu'ici, à dessein, que peu prononcé le nom: Emmanuel Levinas». Id. p. 652.

14. Cf. *Le nom de l'homme*, Lagrasse: Verdier, 1984. També la «Présentation» i «Le Mot de la fin», inclosos a *L'espoir maintenant. Les entretiens de 1980*, Lagrasse: Verdier, 1991.

15. «Between Mao and Moses» a *The radical project. Sartrean investigations*, New York: Rowman & Littlefield, 2000, pp. 35-46.

L'estudi, però, de Bill Martin, tot i l'interès que pot suposar, queda poc justificat sense un treball previ i profund, d'acurada atenció, que mostri un Sartre valent davant l'embat del seu secretari. Si el 1980, Y. Duvivier i P. Verstraeten ja publicaren un article en aquesta direcció¹⁶, l'aportació clau ha aparegut molt recentment en *Les Temps Modernes*. En el darrer número de la revista fundada per Sartre, Vincent de Coorebyter publica l'article *L'Espoir maintenant, ou le mythe d'une rupture*¹⁷. Davant les interpretacions del Sartre que és arrossegat cap a conceptes antisartreans per Benny Lévy, Coorebyter comptabilitza més de trenta passatges on Sartre replica i no fa concessions al seu secretari. La tesi que mostra l'autor és que Sartre es manté en les concepcions sartreanes¹⁸, i ho fa tot analitzant els quatre grans temes que han estat esgrimits per defensar la ruptura en el pensament sartreà.

El primer és la creença que Sartre abandona la política per la moral (deixant la radicalitat del seu pensament i de la seva acció i abandonant també les concepcions de fraternitat-terror, de violència i de democràcia directa). Per a Vincent de Coorebyter és Benny Lévy, i no pas Sartre, qui s'allunya de tots aquests conceptes. «Es pot dir almenys –escriu Coorebyter– que Sartre renuncia a la violència...? Admet, efectivament, que ha canviat d'opinió... però quan se'l llegeix atentament, l'evolució que reivindica és molt limitada i fins i tot retòrica»¹⁹. Recorda, per exemple, que l'única solució possible perquè els colonitzats hagin sortit de la seva situació ha estat la violència. Sartre no renuncià a res del que havia escrit sobre aquest tema.

El segon és l'aparició d'una nova moral: després de la sostinguda en la fase existencialista i de la defensada a l'època marxista, ara vindria la moral comunitària. Aquí Coorebyter mostra que «en absència de *Pouvoir et liberté* aquesta moral apareix estrictament programàtica i relativament poc original...»²⁰. Per bé que certes afirmacions ho puguin semblar, moltes d'elles movent-se en uns desitjos de bones intencions, Sartre no es mou de la tesi de res de natura comuna entre els individus, res d'un nosaltres fundador de relacions humanes: tot el que és possible és la comunicació entre els individus lliures que va exposar a la *Critique de Raison Dialectique*.

El tercer gran tema parla d'una revolució en el terreny ontològic. Per bé que Sartre anunciï que vol anar més enllà del terreny descrit a *L'Être et le Néant*, el cert és que les afirmacions contingudes en les entrevistes

16. «Sartre après Sartre», Papyrus, 4-5, 1980, 7-11.

17. *Les Temps Modernes*, 627, abril-juny 2004, 205-227.

18. «L'annonce, par Sartre lui-même, d'une *tabula rasa* philosophique doit donc être prise avec précaution, jugée sur pièces et non sur parole: il ne serait pas étonnant que Sartre soit resté bien plus fidèle à lui-même qu'il ne le voulait, ce qui est une autre manière de dire qu'il n'y a eu, dans ces dialogues, ni révolution due au judaïsme, ni rapprochement spectaculaire avec Emmanuel Levinas –rien qui ressemble à une rupture et encore moins à une conversion, qui relèvent du mythe». Id., p. 208.

19. Id., 210-211.

20. Id., 214.

no donen pas per a aquesta empresa: «... és sempre a l'entorn de mi, de l'individu, del *Cogito*, que tot pivota, motiu pel qual l'Altre és sinònim d'una «dependència» i no, per exemple, d'una codependència o d'una comunitat»²¹.

L'últim gran tema fa referència al judaisme o messianisme, que apareix, amb molt de respecte, quan Sartre ja ha formulat els elements claus del seu esbós moral. Així, doncs, totes les opinions versades sobre el judaisme són reflexions interessants, però no constitutives del seu pensament: «...Sartre ha desenvolupat la seva ètica de la violència, de la fraternitat, del desig de societat..., sense mai referir-s'hi, com si no tingués cap necessitat del terreny o de l'horitzó judaïc per desenvolupar el seu pensament»²². Les opinions que expressa Sartre sobre aquest tema són marginals, són reflexions interessants que Benny Lévy carrega d'una importància totalment absent en les paraules del pensador de París.

He volgut mostrar les tensions personals, a grans trets, del Sartre de 1980 i alhora donar notícia de com el tema dels últims mesos de la vida de Sartre encara és d'actualitat filosòfica. És encara objecte de debat si en els últims anys Sartre havia començat, o no, un gir filosòfic important, clau, rupturista amb les seves tesis clàssiques de la radicalitat de la llibertat, la moral i del fonament individual del col·lectiu. És molt possible que, en absència de *Pouvoir et liberté* (l'obra inèdita que avui es dona per perduda), aquesta polèmica digui més dels polemistes i lectors que hi han pres part que no pas de Sartre mateix. Aquest fet, però, és inevitable en el terreny del saber filosòfic, on tant fa filosofia l'autor com el bon intèrpret. Només em queda agrair-los la seva amable atenció i donar-los les gràcies per la seva presència.

21. Id., 219.

22. Id., 220.